

REINIER VAN AKEN, EEN PATRIOTTISCHE PIJPENMAKER UIT GORINCHEM

door Piet Smiesing

Aanval op het Paleis Soestdijk

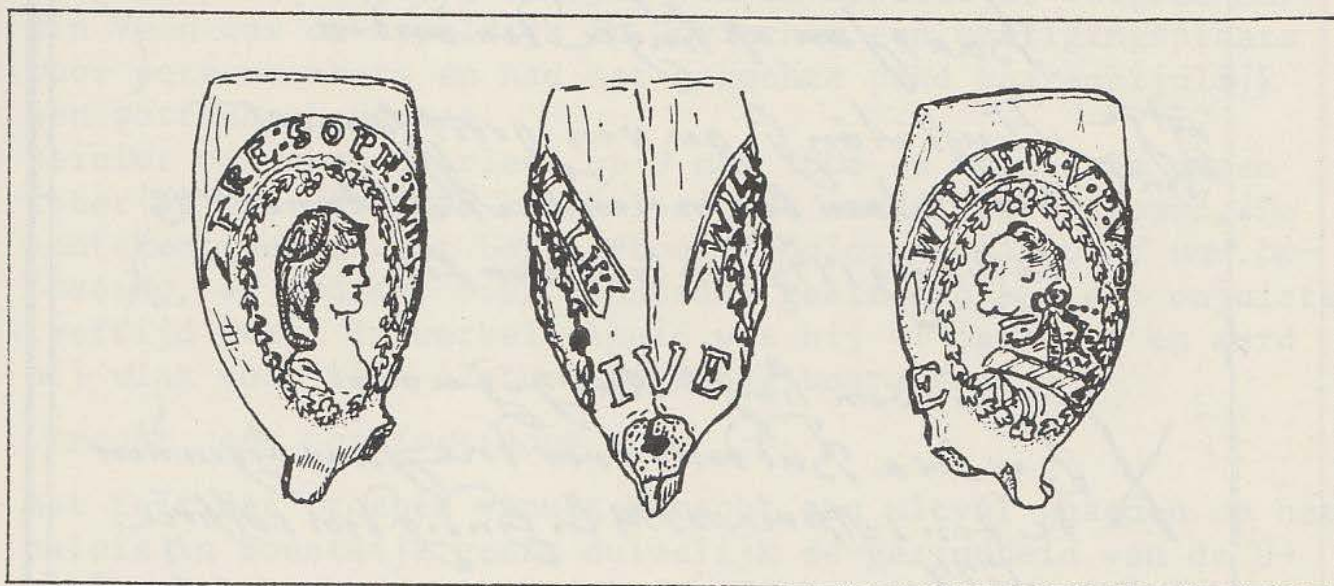
Op de late avond van 26 juli 1787, nog geen maand na de aanhouding van prinses Wilhelmina door de patriotten, verliet via de Wittevrouwenpoort een afdeling cavalerie en infanterie de stad Utrecht. Onder commando van kolonel Van Kleinenberg marcheerde dit patriottische legertje, versterkt met enige medestanders van buiten de stad, door Blauwkapel, Maartensdijk en Den Dolder. Het doel was het paleis te Soestdijk, dat door een paar Duitse compagnieën voor de stadhouder werd bewaard. Tegen één uur 's nachts bereikten de patriotten het paleis. Twee schildwachten werden overrompeld, terwijl een derde, onder bedreiging met de dood, werd gesommeerd zich geruisloos over te geven. Deze, Christoffel Pulmann, stoorde zich hier echter niet aan. Hij sloeg alarm en werd prompt doodgeschoten. (Later zal hij met een monument geëerd worden). Met de woorden: "*Ich bin ein ehrlicher Kerl!*" en een gewerschot wekte hij de 80-man sterke bezetting. In ondergoed maar met patroontas en geweer snelden ze toe en verweerden zich zo geducht, dat de aanvallers in grote wanorde wegvluchtten. Velen keerden later over Amsterdam, Naarden en Woerden naar Utrecht terug. De lijst met gewonden die in het Utrechtse Gemeente-archief wordt bewaard, laat zien dat de aanval niet zonder kleerscheuren was verlopen. (1) De gewonden werden de volgende dag in Amersfoort - waarschijnlijk omdat ze naar deze stad waren vervoerd - gevangen genomen.

Onder de gewonde arrestanten bevond zich de 18-jarige Gorkumse pijpenmaker Reinier van Aken. Hij behoorde tot de vrijwilligers die zich onder Palardij (paladijn?) cap. Van Halem bij de Utrechtse patriotten hadden aangesloten. Waarschijnlijk was de verwonding niet van ernstige aard, want later vestigde Reinier van Aken, gehuwd met Johanna de Wilde, zich weer in Gorinchem.

De politieke gezindheid van Gorkumse pijpenmakers

De vraag of aan de hand van het produkt van een bepaalde pijpenmaker zijn gezindheid vastgesteld kan worden, is moeilijk te beantwoorden. Het was immers zakelijk verstandig je politieke mening aan te passen aan die van je potentiële klanten. De Gorkumse pijpenmaker Jan van Erp maakte, omstreeks dezelfde periode dat zijn vroegere knecht Reinier van Aken het paleis Soestdijk bestormde, uit verschillende mallen *oranjepijpen* met

de beeltenissen van prins Willem V en zijn gemalin. (afb. 2)
 (2) Deze waren stellig niet bedoeld om zijn politieke gezindheid uit te dragen, maar waren eerder voor zijn oranjegezinde klanten, tot ver buiten Gorinchem, bestemd.

afb. 2

In Gorinchem opgegraven ongebruikte pijpekop met de beeltenissen van prinses Wilhelmina Frederica Sophia van Hohenzollern (1751-1820) en stadhouder Willem V (1748-1806).

Maker: Jan van Erp (1751-1817)

Over de politieke gezindheid van Reinier van Aken bestaat, na genoemde aktie, geen enkele twijfel meer. Het is algemeen bekend, dat politieke en godsdienstige opvattingen worden gevormd door het milieu waarin een individu opgroeit. De ouders maar ook de leermeesters, waarbij de kinderen al jong tewerkgesteld werden, vertolken hierbij een belangrijke rol.

Reinier van Aken werd geboren uit het huwelijk van Teunis van Aken en Grietje de Vries. Aangezien hij op 16 mei 1766 wordt gedoopt, was hij tijdens de bestorming van het paleis geen 18 maar 21 jaar oud. Op 7 mei 1774, vlak voor zijn 8ste verjaardag, gaat hij samen met zijn twee jaar oudere zusje Lijntje bij de pijpenmakersbaas Jan Ophuysen de Ouden in de leer. (afb. 1) De leerovereenkomst wordt van "kermis" 1777 tot "kermis" 1779 verlengd. Van Pinksteren 1779 tot Pinksteren 1781 werkt Reinier bij Jan Ophuysen den Jongen. Van 24 juni 1781 tot 24 juni 1783 werkt hij opnieuw bij Jan Ophuysen Sr. Bovendien wordt hij in het aantekenboek van jongens en meisjes in dezelfde periode (1781-1783) genoemd als knecht bij de pijpenmakers Dirk Bernet (Barunet) en Jan van Erp!

Omstreeks 1790 trouwt Reinier van Aken - waarschijnlijk buiten Gorinchem - met Johanna de Wilde. In Gorinchem krijgt het

Daer Jan op huise den anden
wijt ge
Dint heeft Aan gegeven gerit sijn naast
voor 2 jaar beginnende Met Anno 1743
En Eyndig 1745 den 3 Noven ber

Den zelven heeft Aan gegeven
X Berbera Buddens voor drie jaar beginnende
de den 1 April 1744 En Eyndig den 1 April
1747

Den zelven heeft Aan gegeven Kynnier
van Aken en Lynthe van aken same
voor drie jaar beginnende Met
den 7 Mey 1744 En Eyndig den 7 Mey 1747

wijt ge
Dint heeft Aan gegeven Baront van Liph
voor twee jaar beginnende den 1 Junij
1744 En Eyndig 1 Junij 1746

wijt ge
Dint den selve heeft aan gegeven waitter
de kluyseleer voor twee jaar beginnende
den 24 Junij 1744 en Eyndig den 24 Junij 1746
den selve heeft aan gegeven Hendrik aalbrecht
voor twee jaar beginnende den 12 Julij 1744
en Eyndig den 12 Julij 1746

afb. 1

Pagina uit het aantekenboek van leerlingen van het Gorkumse
pottenbakkers- en pijpenmakersgilde

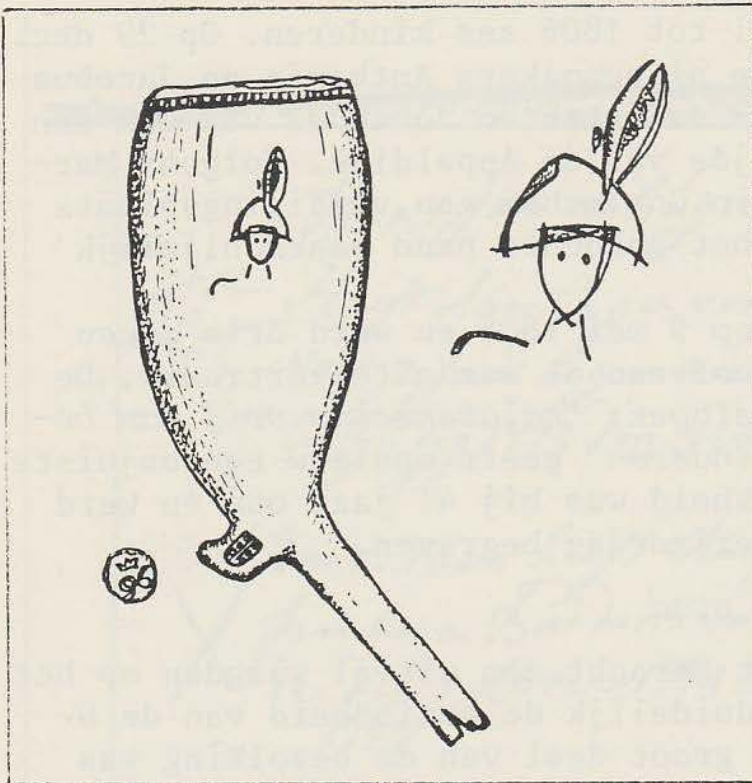
echtpaar in de periode 1791 tot 1806 zes kinderen. Op 29 dec. 1806 koopt hij samen met de pijpenmakers Anthonie en Jacobus van Erp, Jan Valke, Adriaan van Aten en Johannes van Dam een bedrijfspand aan de oostzijde van de Appeldijk. Volgens Martin Veen was de Appeldijk in Gorinchem een vestigingsplaats voor pottenbakkers en had het gekochte pand waarschijnlijk een pottenbakkersoven.

Reinier van Aken overleed op 9 mei 1808 en werd drie dagen later op het Gorkumse kerkhof aan de aarde toevertrouwd. De aantekeningen in het begraafboek: "*nalatenschap vrij van belasting, 40 jaaren, vier kinderen*" geeft opnieuw een onjuiste leeftijd weer. In werkelijkheid was hij 41 jaar oud en werd hij vlak voor zijn 42ste verjaardag begraven.

Utrecht, een patriottische stad

Het feit dat troepen vanuit Utrecht een uitval waagden op het paleis in Soestdijk geeft duidelijk de gezindheid van de Utrechtse burgers weer. Een groot deel van de bevolking was niet op de stadhouder gesteld. Zij hadden prins Willem III nooit vergeven, dat hij hen in 1672 bij de bezetting van de stad door de Fransen niet te hulp was gekomen. Toen eind 1673 de Fransen vertrokken waren, reed de prins als overwinnaar de stad binnen. Vervolgens gaf de stadhouder te kennen, dat hij voortaan de provinciale en stedelijke regering zelf wilde benoemen. In 1747, toen Willem IV aan het bewind kwam, werd de toestand van 1702, tot grote ergernis van de Utrechtse burgerij, weer in ere hersteld. In 1783 werd de schutterij nieuw leven ingeblazen door het instellen van de dienstplicht voor alle mannen van 18 tot 60 jaar. Onder hen bevonden zich ook twee pijpenmakers en drie pijpenmakersknechten uit Lauwerrecht. De stemming in de Utrechtse schuttersvaandels was anti-Oranje, dus patriottisch. In 1784 werd de oranje sjerp die de officieren droegen, vervangen door een sjerp in de rode en witte kleuren van de stad Utrecht.

Uit deze woelige periode is een bijzondere pijpekop bewaard gebleven. Het betreft een gewone gladde ovoïde pijpekop, die in de Utrechtse binnenstad werd opgegraven. (afb. 3) Op de linkerzijde is in het gladde oppervlak een figuur ingekrast. Het is een portret van een officier, de vermoedelijke eigenaar van de pijp. Gezien het uiterlijk van de pijpekop en het hoofddekseel kan deze vondst in het eind van de 18e eeuw gedateerd worden. Het tenue komt overeen met dat op de afbeelding in de atlas van Stolk. Hierop is een ruiterafdeling te zien, die in augustus 1786 de stad Amersfoort binnentrekt. De officieren te paard dragen eveneens de steek met pluim dwars op

*Pijpekop met graffito-
portret van een offi-
cier van het Utrechtse
patriottische leger.
Maker: Pieter Stomman
uit Gouda.*

afb. 3

het hoofd. Later in 1815 (Waterloo) behoorde een hoge sjako tot het tenue van de Nederlandse troepen.

Met dank aan Martin Veen voor de vele archiefgegevens uit Gorinchem.

NOTEN

1 Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht, Bibliotheek: XXVI F16 11.10, Lijst van de gekwetsten in het gevecht bij Soestdijk handschrift 1787).

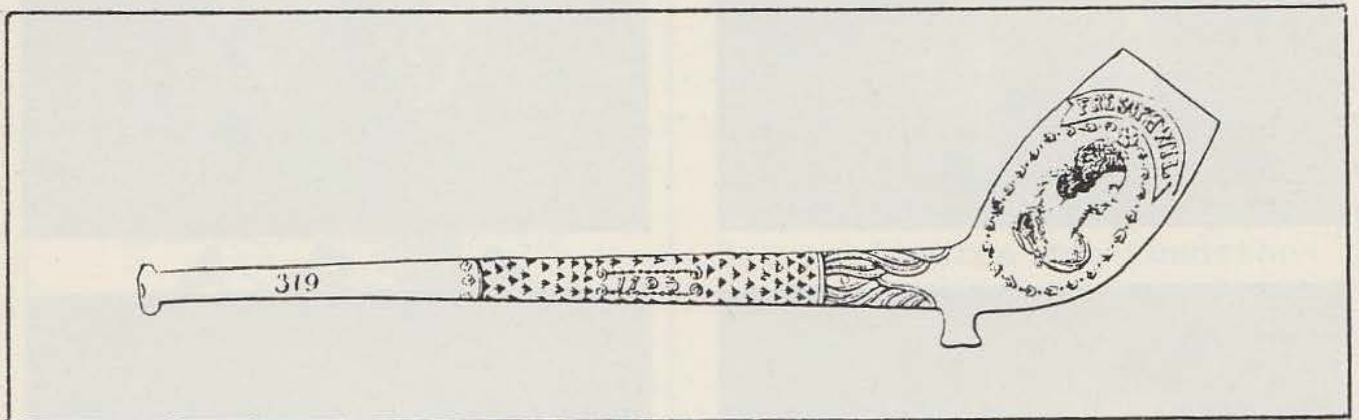
2 J.P.Brinkerink (PKN XI,43) en D.Duco (Pijpelijntjes VI,1) brengen het verschijnen van dit pijpje in verband met het huwelijk van Willem V in 1767. Dit gaat echter niet op voor het pijpje met de initialen IVE van Jan van Erp. Deze pijpenmaker werd in 1751 geboren (Duco, Pijpelijntjes IV,4) en was in 1767 16 jaar oud!

In de catalogus van Goedewaagen (ca. 1900) staat het pijpje eveneens afgebeeld. Op de steel staan de jaartallen 1751 en 1795. Op de hiel is het merk IWI afgedrukt (Zie lit. Helbers). De Goedewaagen-pijp behoort tot het type shagpijp en heeft een kleine kop. (*afb. 4*)

GERAADPLEEGDE LITERATUUR EN ARCHIVALIA

Brinkerink, J.P., Opkomst en ondergang van een oranjetelg(II) PKN XI, 43, dec. 1988, pag. 59-62.

- Duco, D., Achttiende eeuwse pijpen uit Gorinchem. Pijpelijntjes IV nr. 4, 1978, pag. 1-14.
- Duco, D., Oranjepijpen. Pijpelijntjes VI nr. 1, 1980, pag. 1-14
- Helbers, G.C., Ons Vorstenhuis en de Goudse pijpmakers. De Nederlandse Leeuw, LXLV nr. 3, 1947.
- Hulzen, A. van, Utrecht in de patriottentijd, Zaltbommel 1966.
- Nagtglas, C.J., Utrecht tussen Pruis en Fransoos 1780-1800, Utrecht 1975.
- Pater, J.C.H., De familie Falck in den patriottentijd en de reis van Anton Reinhard Falck uit het bezette gebied van Holland naar Frankrijk in het jaar 1795, Amsterdam 1943.
- Gemeentelijke Archiefdienst Gorinchem, Stadsarchief inv. nr. 5093a, Het boek van aantijkenen van de jongens en meisjes, 1774-1801.
- Gemeentelijke Archiefdienst Gorinchem, Doop-, Trouw- en Begravingregisters.

afb. 4

Shagpijp, serie 3^B, uit de Goedewaagen-catalogus uit het begin van deze eeuw.

ADVERTENTIES

- Gevraagd: een complete 17e- of 18e-eeuwse pijp, te ruilen voor het boek " Oudheidkundige Verhandeling en Aantekeningen betreffende de kleine Rookpijpen " door R.Westerhoff. Groningen 1860.
Inlichtingen bij P.Smiesing
- Te koop gevraagd: door beginnend verzamelaar en nieuw lid van de PKN allerlei materiaal voor het opzetten van een kleipijpenverzameling. Graag ook materiaal afkomstig uit de stad en provincie Utrecht.
Reacties naar: N.de Water